

Bauer, Jaroslav

Záznam diskuse

In: *Otázky slovanské syntaxe. II, Sborník symposia "Strukturní typy slovanské věty a jejich vývoj"*, Brno 20.-22.10.1966. Bauer, Jaroslav (editor). Vyd. 1. Brno: Universita J.E. Purkyně, 1968, pp. 407-412

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/120102>

Access Date: 27. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

ZÁZNAM DISKUSE

Dodatky ke svým referátům — se zaměřením k naznačeným diskusním otázkám — přednesli tři autoři:

R. VEČERKA (Brno) vysvětlil různou časovou platnost nesponových vět v stsl. i jiných starých slov. jazycích. (Jeho příspěvek je otištěn na str. 413.)

K. I. CHODOVÁ (Moskva) osvětlila vztah svého referátu k diskusní problematice tím, že upozornila na synchronní systémové vztahy, které mají dosah pro vývoj jazyka.

Rozvíjející členy slovesa vyjádřené substantivem, předmět a přisl. určení, se od sebe formálně odlišují povahou paradigmatických řad, do kterých se začleňují: (1) předmět v jistém pádě stojí jen u jisté sémanticky omezené skupiny sloves, ale samo substantivum není podřízeno sémantickým omezením (např. instr. velice různých podstat. jmen může být v ruštině předmětem u úzké skupiny sloves s významem „vládnouti něčím“, „zajímati se o něco“ apod.); (2) jistý druh příslovečného určení může stát u velice rozmanitých sloves, ale může být vyjádřen jen substantivy jistého významu (např. časového ve funkci přisl. určení času).

Rozložení na tyto dva póly je charakteristické zejm. pro pády prosté; u pádů předložkových je zjišťujeme též, ale typičtější je pro ně postavení mezi oběma póly, takže nejsou ani skutečným předmětem, ani skutečným příslovečným určením. Bývá zde sémantické omezení z obou stran — ze strany slovesa i substantiva (např. akuzativ s předl. *в* a *на* se spojuje se slovesy vyjadřujícími cíl pohybu a užívá se tu substantiv s konkrétním významem; obdobně lokál s předl. *в* a *на*).

Předložkové pády tvoří výrazně vymezený sémantický systém, který zjišťujeme pomocí binárních opozic. Čistě objektové i čistě adverbialní užití jsou neutralizační pozice sémantických protikladů; tato neutralizace nastala u prostých pádů, kdežto u předložkových se sémantické opozice zachovaly.

V HRABĚ (Praha) uvedl k ilustraci 1. otázky, že sám byl přiveden na myšlenku zkoumat vývoj rus. infinitivních vět současným stavem: hledal odpověď na otázku, zdali máme věty typu *не бывать войне* interpretovat jako věty s nulovou sponou (tedy ve vztahu k větám se sponou *будет, было* s platností budoucí a minulou) nebo nikoli. Historické zkoumání má co říci pro hodnocení faktů současného jazyka.

Při pokusu o rekonstrukci stavu psl. (srov. 3. otázku) se dostáváme na nepevnou půdu: je těžko říci, zdali v inf. větách spona byla. Podle stavu strus. (v nejstarších památkách jsou pravidlem věty beze spony) bychom mohli soudit, že původní je pouhé spojení dativu s infinitivem beze spony. Mělo modální význam a jeho časová platnost vyplývala z kontextu; teprve druhotně se začal min. a bud. čas vyjadřovat sponou, ale pod vlivem čistě infinitivních

vět získávalo sponové sloveso význam modální (nutnostní nebo možnostní) a mohlo se transponovat do infinitivu (srov. *мне быть терпеть*). Stč. stav svědčí zase pro prioritu typu se sponou.

Stejně je těžko rozhodnout, zdali je starší nominativ nebo akuzativ ve větách typu *je vidět Sněžka / Sněžku*. V stč. dokladech nominativ není, v strušt. byl častý. Snad byl dialektický rozdíl už v psl. a východiskem byla konstrukce, která připouštěla nom. i akuzativ.

K diskusnímu příspěvku P. Sgalla (v. str. 167n.) připomněl, že chápeme-li větu jako větný vzorec, patří k těmž strukturnímu typu inf. věty hlavní i vedlejší; právem je proto on i Porák zkoumají obojí.

Vystoupení V. Hraběte bylo už přechodem k vlastní diskusi o navržených tématech.

Z. KLEMENSIEWICZ (Kraków) informoval o zkušenostech krakovského pracoviště polské historické skladby, které založil a vede. Cílem je syntetické zpracování polské historické skladby; předcházet musí přípravné práce, sbírání materiálu a monografické zpracování dílčích otázek. Při sbírání materiálu je východiskem dnešní stav. Bylo nutno stanovit inventář syntaktických konstrukcí, které v dnešní polštině existují. V tom je jisté teoretické a metodologické nebezpečí, protože se přijímá jistý systém v jistém pojetí, které samo může být diskutabilní, ale z nějakých zásad je nutno vyjít.

V historickém materiálu se zjišťují dvě vrstvy: Jedna zahrnuje konstrukce, které existují od nejstarších dob dodnes; ta je méně zajímavá. Druhou tvoří konstrukce, které v dnešním inventáři nejsou; jsou to buď archaismy, které existovaly jen do jisté doby, nebo neologismy, které v minulosti vznikly, ale nezachovaly se do dnešního jazyka.

Pro všechna tři období vývoje polského jazyka — staropolskou, středopolskou (do třetí čtvrtiny 18. stol.) a novopolskou — je nutno vybrat jistý kánon památek. Ve výběru je sice nebezpečí subjektivismu, ale to překonáváme znalostí jazyka a písemnictví v uvedených obdobích, takže lze vybrat prameny reprezentativní.

Zatím byly zjištěny a příklady dokumentovány konstrukce, které žijí po celou dobu historického vývoje polštiny; pro období stol. jsou již zpracovány i konstrukce, které dnes nežijí, jako jistý slovník syntaktických konstrukcí. Práce je v tisku a brzy ji budou mít slavisté k dispozici.¹

M. Ivičová (Novi Sad) ukázala na příkladu, jak by bylo možno využít generativních metodologických postupů v historické syntaxi. (Příspěvek je otištěn na str. 414.)

V. BARNET (Praha) se zabýval otázkou identity větného typu v diachronii a zastavil se zvláště u rozdílu ve vnitřním uspořádání větné stavby mezi projevy mluvenými a psanými. (Jeho příspěvek je otištěn na str. 415—419).

B. HA VRÁNEK (Praha) se nejprve stručně vrátil k diskusi o větných typech v slovanských jazycích. Znova podtrhl, že při zkoumání abstraktních větných typů nesmíme pouštět ze zřetele jejich konkretizaci. Při empirickém zkoumání materiálu je důležitá otázka, zdali je to materiál dostatečně reprezentativní. To platí i při využití překladu vybraných vět do různých jazyků při jejich typologickém srovnání, o němž se zmínil v diskusi K. Horálek a které konkréti-

¹ Viz *Zapomniane konstrukcje składni staropolskiej, wybór przykładów*. Opracowali: Z. Klemensiewicz, K. Pisarkowa, J. Konieczna-Twardzikowa. Wrocław—Warszawa—Kraków 1966.

zoval ve svém příspěvku P. Ondrus. Neprovedeme-li skutečně reprezentativní výběr, snadno dojdeme k výsledkům netypickým nebo i nesprávným, protože zde jde i o otázky syntaktické synonymie, které jsou velice složitě.

Jádrem příspěvku byla otázka rekonstrukce větných typů v nejstarším období slovanských jazyků, které tradičně nazýváme jazyk praslovanský. Musíme zde být velice opatrní, ale přesto se můžeme odvážit hypotetické rekonstrukce; při tom je nutno přihlédnout i k situaci v starých jazycích indoevropských, takže se vlastně dostáváme do období ještě staršího, indoevropského. (Mluvíme-li o indoevropském jazyku, máme na mysli jistý průsečík společných jevů ide. jazyků — jednotlivé ide. větve se nikdy nedělily současně a při jejich postupném oddělování se určité jádro vyvíjelo dále.) Pro toto nejstarší období je charakteristická silná flektivnost jazyka, kterou musíme předpokládat i pro praslovanštinu. Tuto morfologickou stavbu můžeme určit mnohem snáze než stavbu věty. Vzniká otázka: znamená taková silná flektivnost též skloubenost, uzavřenost větné stavby nebo nikoli? Díváme-li se na takové jazyky, jako je latina (zejm. ve vyspělé próze) a řečtina, máme před sebou to, co bychom mohli nazvat skloubenost a jednoznačnost větné stavby. A větná stavba staré řečtiny a zvl. latiny se stala důležitým modelem pro evropské jazyky vůbec. V. Barnett ve svém příspěvku naproti tomu upozornil na nedostatek skloubenosti větné stavby v starých památkách slovanských jazyků. Jak to uvést v soulad?

Tu B. Havránek znovu připomněl, co zdůraznil na předešlé brněnské syntaktické konferenci:² vývoj syntaktické stavby neprobíhá zpravidla tak jednoduše, aby jev A byl nahrazen jevem B; častěji žijí po vzniku jevu B oba vedle sebe nebo se společné A pozdějším vývojem diferencuje v A' a A''. Tak z pouhého řazení vět vznikla diferenciací parataxe i hypotaxe. Podobně nelze zjednodušovat ani poměr jednočlenného a dvojčlenného typu vět vyjadřujících přírodní jevy: v staré řečtině i v staré indičtině je vedle vyjádření impersonálního i dvojčlenné, např. *ὄει Ζεός, varšati Parjanyaḥ*, a to mohlo být spojeno s jistým stylistickým rozdílem.³ Výrazná diferenciacie obou typů nemusí být prastará, a též tzv. es-Sätze a man-Sätze k sobě neměly daleko. Také v otázce nominální predikace je nutno počítat s tím, že v staré době byla kopula možná, ale nikoli nutná a pravidelná; ve všech starých jazycích je jisté kolísání. A. Benveniste hledá mezi obojím vyjádřením jistý stylistický rozdíl. Ustálení spony nebo naopak nesponového vyjádření v jistých případech je výsledek dalšího vývoje v některých slovanských jazycích. Také užití druhého slovesa ve větě, zejm. vazeb participiálních a infinitivních, nemělo v starých jazycích povahu syntaktické kondenzace. Šlo zde o poměrně volné připojení vedlejšího predikátu; byla zde určitá větná jádra a větné konstrukce s dosti volnými hranicemi. To svědčí o tom, co říkal V. Barnett: že starší větné typy byly volnější a nebyly tak skloubeny.

Jak to srovnat s otázkou značně vyhraněné flektivnosti, z které by bylo možno naopak vyvozovat závěr, že s její pomocí byla věta skloubena? Na to odpověděl B. Havránek tak, že větná stavba s vyhraněnou morfologickou

² Viz B. Havránek, *K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků* Otázky slovanské syntaxe, Praha 1962, 69 n.

³ B. Havránek zde odkázal na svůj článek *Die verba impersonalia der Naturerscheinungen und ihr stylistischer Wert*, Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung (Festschrift Steinitz), Berlin 1965, 134–140.

strukturou předpokládá vlastně větší autonomnost slova než stavba analytická. Vyslovil jako hypotézu závěr, že vyspělá morfologická stavba sloužila jako pojitko k vyjádření sémantické stránky věty, ale že nešlo o strukturu v pravém slova smyslu syntaktickou. Dalo by se to ukázat na starých příkladech typu lat. *Romam, Romae*, ale např. i na genitivu, který může být atributem i objektem, má význam posesivní i partitivní a odlukový (což souvisí s různým původem slovanského genitivu). Akuzativ měl od počátku vyhraněnější větoslovný význam ve spojení *verbum + nomen*, a hypoteticky lze říci, že nominativ byl přítom vyjádřením agentu. Je nutno vycházet z pořadí *verbum + nomen*, protože slovanské jazyky patřily k té skupině ide. jazyků, které měly *verbum* ve větě na prvním místě (proti jiným jazykům, jako je např. stará indiština a latina, se slovesem na konci věty).

Slovesné kategorie se přitom vždy netýkají bezprostředně větné struktury. Jasně je to u času, ale platí to i o modu; ten má vztah k rovině sémantické, nebo v užším smyslu k rovině modální, ale nepřispívá bezprostředně k vlastní syntaktické struktuře věty. Tedy *verbum*, a zejm. to staré *verbum*, v sobě obsahuje celou řadu slovesných kategorií, které samy o sobě nejsou jen syntaktické.

Z toho vyvodil B. Havránek jako prozatímní a hypotetické řešení závěr, že morfologická struktura staré věty je v určité vázanosti k její stránce sémantické a nevytváří strukturu v užším slova smyslu syntaktickou. To je řečeno značně schematicky. Řada jevů je při tom přeskočena, zejm. kongruence, která je jako způsob vyjádření větných vztahů, a to i determináčních, velmi stará; do popředí však silně vystupovala kongruence podle smyslu. Důležitá je i otázka rekce, při níž se dostáváme od analýzy sémantické k syntaktické.

Závěrem se B. Havránek dotkl poměru syntaktických vztahů determináčních a predikačních (k nimž někteří lingvisté připojují jako další druh i vztahy sociativní). V starých jazycích není někdy jmenná predikace od determinace formálně odlišena a vyplývá jen z kontextu. Kdybychom z toho mohli vyvodit závěr, že predikace je teprve pozdější specializací determinace nebo obráceně, popříp. že se predikace i determinace vyvinula pozdější diferenciací z něčeho společného, bylo by to dalším argumentem pro předpoklad, že vyhraněná flektivnost jazyka neznamena ve svém jádru syntaktickou skloubenost věty, nýbrž často určitou otevřenost, ovšem ne otevřenost z hlediska sémantické stavby. Teprve postupná racionalizace mluvnické stavby jazyka z toho vytváří skloubenost větu, jejímž prototypem jsou pro nás vyspělé věty klasických jazyků.

Na Havránkův výklad o sponovém a nesponovém predikátu navázal, odvolávaje se na E. Benvenista, J. VEYRENC (Paris). Rozlišuje slovesnou formu (která přináší rozlišovací znaky času, modu apod.) a slovesnou funkci, která zajišťuje kohezi výpovědi. Nejčastější je jejich koincidence (např. v typu *мы работаем*), ale v slov. jazycích — a zejména v ruštině — jsou i dva typy rozdílů mezi nimi: (1) ve větě se uplatňuje funkce slovesná i bez vyjádření slovesnou formou (např. *они здесь, они на заводе, т.е. присутствуют, работают*); (2) ve větě je slovesná forma, aniž zajišťuje vyjádření slovesné funkce. Sem patří jevy týkající se spony; tu lze definovat jako slovesnou formu, která je zbavena slovesné funkce v uvedeném smyslu. Sem patří i otázky transitivity sloves typu *отработать*, o nichž píše ve svém referátě. Slovanské jazyky se liší množstvím neshod mezi formou a funkcí slovesnou od jazyků jiných i navzájem mezi sebou.

ST. URBAŇCZYK (Kraków) upozornil, že v některých příspěvcích se ozval — snad jen v důsledku nepřesné formulace — názor, že věty mluveného jazyka patří do parole a věty psaného jazyka do langue; to je nesprávné. V starých textech jsou zkrácené proporce, pokud jde o frekvenci větných typů: poměrně málo jsou doloženy věty tázací a rozkazovací, je tam nedostatek příkladů na jevy expresivní. Naopak se zase setkáváme s mnoha jevy podmíněnými kontextem a situací; tak např. v Životě Konstantinově a Metodějově se často užívá zájmen tak, že bez znalosti situace nevíme, odkazují-li na podmět nebo předmět. Větná stavba se vyvíjela směrem k nezávislosti na situaci. Velice potřebné je zkoumání mluveného jazyka, zejm. nářečí na základě magnetofonových zápisů. Najdeme tu mnoho inovací, ale i archaismů; pro rekonstrukci starého jazyka je studium nářečních textů nezbytné. Tak např. polské věty se „sponovou částicí“ *to* typu *nauka to potęga* lze vyložit podle mluvených vět, v nichž je „casus pendens“ (vytčený člen): *mój syn, to jest górnik* (pod. *mój syn, to już chodzi do szkoły*); v dialektch je též: *mój syn, to on jest górnik*. Z takových vět povstal typ *syn mój to górnik*.

CZ. BARTULA (Kraków) mluvil o způsobu zkoumání větných struktur v starých jazycích, o využití různých metod a symbolického zápisu syntaktických struktur, a vyjádřil své přesvědčení o možnosti rekonstruovat psl. jednoduchou větu. (Příspěvek je otištěn na str. 420—421.)

J. PORÁK (Praha) podtrhl potřebu dynamického aspektu při pokusech o rekonstrukci: v předhistorickém stavu je nutno vidět vývoj, rozlišovat různé vrstvy. Odlišuje fakultativní sponu (časová platnost byla závislá na kontextu, proto nebylo nutno sponu užít) a nulovou sponu (zařazenou do paradigmatického systému). Paralelní nebo konvergentní vývoj musíme posuzovat na pozadí systému každého jazyka: některé infinitivní věty se vyvíjely k bezsponovosti, ale v ruštině probíhal tento vývoj na pozadí malé sponovosti, kdežto v češtině šel vývoj proti rozvoji sponovosti. Tradiční a nové postupy stojí dnes proti sobě — mluví jinými „jazykami“ a rozcházejí se v jejich zájmy; nové postupy mnohdy nahrazují synchronii statickým pohledem. V závěru vyslovil přesvědčení, že diachronické zkoumání má význam pro poznání současného systému.

L. I. ROJZENON (Samarkand) promluvil nejdříve k příspěvku O. Parolkové (v. str. 315).

Dále uvedl, že nevidí souvislost mezi strus. a mluvenými konstrukcemi, které uvedl V. Barnet; považuje je za jevy zcela jiného řádu. Ve výkladech o původu syntakt. konstrukcí je mnoho nejistého; podle jeho mínění se neprávem vykládají cizím vlivem relativní věty se vztažným zájmenem u substantiva (Gardiner, Bauer).

Ve svém druhém vystoupení vyzvedl jako důležitou tendenci ve vývoji syntaxe zesilování intelektuální stránky řeči, o němž mluvil B. Havránek. Všechny metody lze zdokonalovat; je nutno, abychom jich užívali ve shodě s povahou materiálu; nepříměřené používání transformační metody podryvá víru v její vhodnost pro diachronické bádání, ale může tu být uplatněna, třebaže byla vytvořena k synchronní analýze. Při výkladu vývoje můžeme jít od starého dosvědčeného stavu k novému, ale můžeme též rekonstruovat nedoložené praformy, jestliže srovnáváme nejprve jeden známý jev s druhým a pak i známý jev s neznámým. Vyvíjí se nejen intelektuální stránka syntaxe,

ale i její stránka afektivní; ta je dosud málo prozkoumána. Intelektuální i afektivní složka je jak v jazyce mluveném, tak v jazyce psaném.

FR. KOPEČNÝ (Brno) varoval před nebezpečím směšování stylistické a gramatické roviny, na něž upozornil již v recenzi Trávníčkovy skladby. Historie se nemůže dělat bez hodnocení v stylistické rovině. Tak např. konstrukce typu *дом строится // дом строится плотниками, книга читается // книга читается мальчиком* nepatří do stejné roviny: první — bez vyjádření činitele — je bezpříznakový, druhý je příznakový a vznikl z potřeby tlumočit řecké vazby s vyjádřeným agentem při pasívu proti duchu reflexivní formy, jejímž smyslem je odstranit z věty agens. V Havránkově výkladu pasíva je velmi důležitá poznámka, že hlavním impulsem pro pasívum je zatlačení agenta; na formě už potom tolik nezáleží.

N. J. ŠVEDOVÁ (Moskva) položila otázku, co má být reálným a bezprostředním objektem historického studia: jednotlivé syntaktické konstrukce (věty toho nebo onoho typu, syntaktické skupiny, pád atp.), anebo řada konstrukcí, které na sebe po stránce funkční i významové navzájem působí, ačkoliv jsou rozdílné mluvnickou strukturou. Syntaktické konstrukce se vyvíjejí vždy v jistém jazykovém prostředí a okolí; historicky se vyvíjející jednotkou není jednotlivá konstrukce, ale řada konstrukcí, které jsou funkčně i mluvnickou sémantikou souvztažné a navzájem se na sebe navrstvují. Tyto syntaktické řady jsou reálné jazykové objekty a nikoli jevy uměle konstruované, proto mají být předmětem historického studia.

Jako příklad uvedla tříčlennou řadu *он веселого нрава // он с веселым нравом // у него веселый нрав*. Každá konstrukce měla svou stylistickou charakteristiku a byla spjata s jistou jazykovou sférou; jejich vzájemné vztahy se měnily; zejm. uprostřed 19. stol. se aktivizoval třetí člen řady. Syntaktická a stylistická nestejnorodost členů je pro řadu příznačná.

F. MICHAŁK (Budyšin) ukázal na příkladu z lužické srbštiny, jak probíhá jazyková interference a vznikají hybridní jevy. (Příspěvek je otištěn na str. 422—425.)

K. I. CHODOVÁ (Moskva) soudí, že by při studiu vývoje jazyka bylo užitečné rozlišovat změny, které se týkají větných typů, a změny, které se jich netýkají. Jde tu zejm. o nahrazení jednoho prostředku druhým, např. relativního zájmena *уже* zájmenem *который* ve vývoji ruštiny; taková změna je lexikální a nikoli syntaktické povahy.

A. J. MICHNĚVIČ (Minsk) ukázal na rozdílech v užití genitivu vlastnosti, jak pojem sémanticko-syntaktická třída slov pomůže objasnit divergentní vývoj. V starých jazycích se užívalo genitivu vlastnosti od substantiv konkrétních i abstraktních, jako dosud v srbocharvátštině. Dnes se však ve východoslov. jazycích místo **дуб зеленого листа* říká *дуб с зеленым листом*, zatímco *человек великой силы* je stále běžné. Časem se zde stal pro tuto konstrukci relevantním příznak abstraktnost / konkrétnost. Konstrukce N_1 — Adj. — N_2 se zachovala, ale jsou rozdíly v jejím lexikálním naplnění.

A. LAMPRECHT (Brno) navázal na příspěvek B. Havránka a podtrhl význam slova při výkladu geneze věty. (Příspěvek je otištěn na str. 426—427.)

J. RUŽIČKA (Bratislava), který se nemohl diskuse o vývoji větných typů zúčastnit, dodal předem svůj příspěvek napsaný. (Je otištěn na str. 428—429.)

Podle magnetofonového zápisu
shrnul Jaroslav Bauer